

Dr Beata Górnicka

Uniwersytet Opolski

**„W TRYBIE ZDALNYM ...”
– NAUKA – WYCHOWANIE – OPIEKA NAD UCZNIAMI
ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI EDUKACYJNYMI
W CZASIE PANDEMII. REFLEKSJE I ROZTERKI
PEDAGOGA**

**„ONLINE ...”
SCIENCE – EDUCATION – THE CARE ABOUT
STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATION NEEDS DURING
A PANDEMIC. REFLECTIONS AND DILEMMAS
OF A TEACHER**

Streszczenie

Artykuł został poświęcony aktualnym ważnym zagadnieniom związanym z ogłoszoną 11 marca 2020 roku przez WHO pandemią COVID-19. Na całym niemal świecie, w tym również w naszym kraju, trwa walka z nową, nieznaną dotychczas chorobą, a wszelkie działania zmierzają przede wszystkim do zatrzymania szybko postępującej transmisji zakażeń. Jednym z podejmowanych środków zaradczych jest ogłaszany w wielu krajach *lockdown*, obejmujący między innymi zamknięcie szkół i uczelni, w których nauka odbywa się w trybie zdalnym. Szkoły, nauczyciele i uczniowie oraz ich rodzice stanęli w obliczu wielu problemów i trudności organizacyjnych, technicznych, adaptacyjnych związanych z edukacją zdalną. Nieustannie pojawia się wiele pytań, a wśród nich między innymi takie, jak: *Jak przetrwać problemy techniczne związane z edukacją w trybie zdalnym? Na co kłaść największy nacisk: na realizację programu nauczania czy na troskę o stan emocjonalny ucznia? Jak pracować z uczniem, zwłaszcza młodszym lub uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi?*

Autorka, w swoich rozważaniach dokonuje próby ukazania aktualnej sytuacji w zakresie zdalnej realizacji działalności edukacyjno-opiekuńczo-wychowawczej szkół, omawiając ją na podstawie literatury oraz wyników badań sondażowych realizowanych wśród nauczycieli. Badani nauczyciele w swoich opiniach określają zagrożenia i trudności powodowane koniecznością edukacji w trybie zdalnym, oceniają możliwości realizacji zadań wobec uczniów, a szczególnie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Słowa kluczowe: pandemia, kryzys, edukacja, uczeń ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi

Abstract

The article is devoted to the current issues related to the COVID-19 pandemic, which was announced by the WHO on March 11 2020. The fight against a new, unknown until now disease takes a place all over the world, including our country. All the activities are aimed primarily at stopping the transmission of infections, which is progressing rapidly. One of the prevention actions

is lockdown, which is being announced in many countries. It includes the closing of schools and universities and the learning takes place online. Schools, teachers, students and their parents are facing many organizational, technical and adaptation difficulties, which are connected with a distance education. There are many questions, e. g.: *“How to overcome the technical problems? What should be more important: the completion of the syllabus or the emotional state of the student? How to work with a student, especially with the younger one or with a special educational needs?”*

The author attempts to show the current situation in the area of realization of online education and care activities in schools. She discusses it basing on the literature and the research with the use of surveys among performed by teachers. The surveyed teachers define the threats and difficulties that are being caused by the necessity of online education. They assess the possibility of completing the tasks for students, especially for those with the special educational needs.

Keywords: pandemic, crisis, education, student with the special education needs

1. Wprowadzenie

Cały świat współczesny pełen jest nieustannych zmian i przeobrażeń, pojawiających się coraz to nowych wyzwań, zarówno dla pojedynczego człowieka, jak też grup społecznych oraz całych społeczeństw. Niestety boryka się również z wieloma zagrożeniami, do których należą między innymi choroby rozprzestrzeniające się z dużą łatwością w czasach globalizacji i niejednokrotnie przyjmujące postać epidemii lub pandemii¹.

Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) 11 marca 2020 roku podniosła alarm, informując o szybko rosnących na całym świecie zachorowaniach ludzi na nieznaną dotychczas chorobę COVID-19, powodowaną zakażeniem koronawirusem SARS-CoV-2. Świat jakby przez moment zadrżał, jakby na moment się zatrzymał. Jak podały media, dyrektor generalny WHO Tedros Adhanom Ghebreyesus na konferencji prasowej w Genewie oświadczył: „Jesteśmy głęboko zaniepokojeni zarówno alarmującym poziomem rozprzestrzeniania się, intensywnością, jak i alarmującym poziomem braku działań (rządów poszczególnych krajów). Dlatego sformułowaliśmy ocenę, że COVID-19 można charakteryzować jako pandemię”².

¹ Wśród najpoważniejszych epidemii (oraz pandemii) wymienia się np.: *Zaraza Antoninów* (lata: 165–180; 5 mln zgonów); *Czarna Śmierć* (lata: 1347–1351, 25 mln zgonów); *Ospa prawdziwa* (lata: 1520–1799; 56 mln zgonów); *Wielka zaraza w Londynie* (lata: 1665–1666, 100 tys. zgonów); *Hiszpanka* (lata: 1918–1920, 40–50 mln – wg niektórych źródeł nawet 100 mln – zgonów); *Grypa azjatycka* (lata: 1957–1958, 1–2 mln zgonów); *Grypa Hong Kong* (lata: 1968–1970, 1–4 mln zgonów); *Rosyjska grypa* (lata: 1977–1978, 1 mln zgonów); *SARS* (lata: 2002–2003, 800 zgonów); *Świńska grypa* (lata: 2009–2010, 284 500 zgonów); *Ebola* (ostatnia duża epidemia – lata: 2014–2016, 11 300 zgonów); *Cholera* (pandemie 1–7) lata: 1817–2018 ostatnie ognisko epidemii 1 mln zgonów); *HIV/AIDS* (lata: 1981 – nieopanowana, 35 mln zgonów); *MERS* (lata: 2015 – nieopanowana, 858 zgonów); *COVID-19* lata: 2019 – nieopanowana, 345 105 zgonów – stan na 25.05.2020, 1 273 059 – stan na 16.10.2020; Źródło: <https://www.medicover.pl/o-zdrowiu/historia-pandemii-na-swiecie-koronawirus-sars-cov-2-na-tle-innych-pandemii>, 6788,n, 168; [dostęp: 15.10.2020].

² PAP, *WHO ogłasza pandemię COVID-19*, „Puls Medycyny” 2020, nr 15; źródło: <https://pulsmedycyny.pl/who-grozba-pandemii-koronawirusa-jest-realna-984550>, [dostęp: 10.09.2020].

Na całym niemal świecie, w tym również w naszym kraju, zaczęła się walka z nową, nieznaną dotąd chorobą. Wszelkie działania zmierzające przede wszystkim do zatrzymania szybko postępującej transmisji zakażeń (a w ich efekcie zachorowań oraz zgonów wielu osób) wymagały podjęcia trudnych do akceptacji decyzji, które obejmowały: zamknięte granice i ograniczone podróże, odroczone lub odwołane wydarzenia kulturalne, sportowe, religijne; zamknięte restauracje, kawiarnie, hotele; zamknięte galerie handlowe, ograniczona działalność sklepów spożywczych i wiele innych obostrzeń. W niektórych krajach wprowadzono stan wyjątkowy, w wielu ogłoszono *lockdown*. W związku z wybuchem pandemii na poziomie krajowym lub lokalnym zostały zamknięte szkoły i uniwersytety, wprowadzając zdalne nauczanie. Była to z pewnością trudna do podjęcia decyzja, gdyż jej konsekwencje odnoszą się nie tylko do samego procesu nauczania, ale szerzej rozumianej edukacji, a także do wielu różnych aspektów funkcjonowania społeczno-gospodarczego kraju. Jednak na plan pierwszy wysuwają się te, które wiążą się z procesem edukacji, gdyż – jak podkreśla Jacek Pyżalski – w edukacji „wszystko zmieniło się w bardzo krótkim czasie, stawiając przed osobami zarządzającymi szkołami, nauczycielami, a przede wszystkim uczniami i ich rodzinami nowe wyzwania”³. Szkoły, nauczyciele i uczniowie oraz ich rodzice stanęli w obliczu wielu problemów i trudności organizacyjnych, technicznych, adaptacyjnych. Pojawiło i pojawia się nadal wiele pytań, a wśród nich między innymi takie, jak: *Jak przezwyciężać problemy techniczne związane z edukacją w trybie zdalnym? Jak pracować z uczniem, zwłaszcza młodszym lub uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi? Jak oceniać uczniów? Na co kłaść największy nacisk: na realizację programu (podstawy programowej) czy na troskę o stan emocjonalny ucznia? Jak współpracować z rodzicami i w końcu jak ich wspierać?* Te i wiele innych pytań nurtują niemal wszystkich nauczycieli, niezależnie od rodzaju szkoły, w jakiej pracują, niezależnie od ich kompetencji, doświadczeń w zakresie edukacji zdalnej, a także niezależnie od ich własnych wyborów, ponieważ w „nowych warunkach mamy przymus, który oznacza, że bez względu na możliwości, kompetencje i chęci z takich rozwiązań muszą korzystać wszyscy, a nie tylko ci, którzy chcą i potrafią. To ważne w kontekście tego, że kompetencje cyfrowe, tak niezbędne do uczestnictwa w zdalnej edukacji, zarówno w przypadku nauczycieli, jak i rodziców oraz uczniów, są bardzo zróżnicowane”.

W ostatnim okresie obserwujemy znaczący wzrost zainteresowania nakreśloną powyżej problematyką edukacji zdalnej, która stanowi przedmiot rozmów prywatnych, dyskusji na portalach społecznościowych, doniesień medialnych, raportów społecznych, ale także prac naukowych. Wśród szczególnie wartościowych należy wymienić pracę zatytułowaną *Edukacja w czasach pandemii wirusa. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, pod redakcją J. Pyżalskiego, poświęconą ważnym aktualnym kwestiom dotyczącym

³ J. Pyżalski, *Edukacja w czasach pandemii wirusa. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020, s. 2.

zdalnego nauczania, w której autorzy analizują to, co pozwala „spojrzeć z dystansu na to, co i po co obecnie robimy jako nauczyciele. Co jest ważne, a co jest tylko mniej znaczącym szczegółem? Na czym skupić się najbardziej? Czego na pewno nie możemy pominąć? Wreszcie – jakie błędy w obecnej sytuacji łatwo popełnić?”⁴

Stawiane powyżej pytania stały się przyczynkiem do poszukiwania pogłębionych odpowiedzi oraz próby określenia, jakie są doświadczenia i opinie nauczycieli zmagających się z wyzwaniami współczesności wynikającymi z konieczności zdalnej edukacji. W niniejszym opracowaniu przedstawione są refleksje i dylematy dotyczące zdalnej działalności edukacyjno-opiekuńczo-wychowawczej szkół, zarówno ukazywane już w literaturze przedmiotu, jak i w pojawiających się coraz częściej raportach. Część prowadzonych tu analiz opiera się na wynikach badań sondażowych realizowanych wśród nauczycieli, którzy w swoich opiniach określają zagrożenia i trudności powodowane koniecznością edukacji w trybie zdalnym, wskazują największe utrudnienia z nią związane, ale również ewentualne korzyści. Szczególną uwagę zwrócono w opracowaniu na kwestie związane z możliwością zdalnej realizacji zadań edukacyjnych wobec uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

2. O pandemii jako sytuacji kryzysowej

Niewątpliwie ogłoszona pandemia COVID-19 stała się źródłem kryzysu, w jakim znalazła się aktualnie znaczna część ludzi na całym niemal świecie. Kryzys jest pojęciem wpisującym się w zasadzie w każde ludzkie istnienie. Jakkolwiek doświadczamy go dość często, w różnych jego wymiarach, to jednak rzadko przybiera on tak ogromną skalę. Sam termin *kryzys* rozumiany jest jako zakłócenie normalnego biegu zdarzeń w życiu człowieka, które wymaga rewizji dotychczasowych utrwalonych sposobów myślenia i reorganizacji własnego działania, ponownej ich oceny i zmiany adaptacyjnej do nowych warunków życia, czemu towarzyszy jednocześnie poczucie bezradności (braku możliwości kontrolowania sytuacji) oraz konieczność poddania się biegowi zdarzeń, na który najczęściej jednostka nie ma wpływu, albo wpływ ten jest znikomy⁵. Kryzys określa się również jako sytuację trudną, problem, czyli po prostu przeszkodę na dotychczasowej drodze realizacji celów, wymagającą zmiany w naszym funkcjonowaniu. Najtrudniejsze sytuacje kryzysowe to takie, których się nie spodziewamy i nie jesteśmy na nie przygotowani oraz które „w naszym mniemaniu całkowicie uniemożliwią nam realizację ważnych celów lub zaspokajanie ja-

⁴ Tamże, s. 4.

⁵ A.S. Reber, *Słownik Psychologii*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000, s. 327.

kichś ważnych potrzeb, (...) której nie jesteśmy w stanie stawić czoła z powodu, według naszej oceny, braku zdolności do reorganizacji myślenia czy działania”⁶.

Jak jednak poradzić sobie z sytuacją kryzysową, dotąd niewyobrażalną, w której nasze dotychczasowe funkcjonowanie uległo w sposób nieoczekiwany, natychmiastowy niemal pełnej dezorganizacji? Autorzy podkreślają, że – jak pokazują doświadczenia życia codziennego: „jedni uporają się z nią szybciej i w miarę łatwo, innym zajmie to lata i wymagać będzie od nich wielkiego wysiłku. Widać więc, że szybkość poradzenia sobie z sytuacją dezorganizującą nasze aktualne funkcjonowanie oraz zdolność do dalszego konstruktywnego funkcjonowania w jej obliczu byłyby miarą poradzenia sobie z kryzysem”⁷. Chociaż ludzie w zróżnicowany sposób reagują w sytuacjach kryzysowych, różnie przeżywają kryzysy i z nich wychodzą, to zawsze można wyodrębnić pewne jego etapy, a w aktualnych okolicznościach można je ująć następująco:

- pojawiające się informacje o narastających zachorowaniach na COVID-19 na świecie i w kraju to zdarzenia stanowiące źródło kryzysu, które niewątpliwie u wielu osób powodowały pewnego rodzaju szok i doprowadziły do doświadczenia napięcia jako konsekwencji narastających emocji (lęku, niepewności, złości, poczucia zagrożenia itp.);
- u wielu osób oficjalne ogłoszenie pandemii uruchomiło obsesyjne śledzenie informacji na jej temat, ich życie zaczęło się koncentrować wokół zagrożeń (np. robienie zapasów żywnościowych na wypadek zamknięcia sklepów spożywczych), ale też w wielu przypadkach miała miejsce ucieczka od rzeczywistości (aktywność niezwiązana z rozwijającą się sytuacją, podejmowana po to, aby nie zajmować się pandemią);
- narastające napięcie i pojawiające się coraz silniejsze poczucie bezradności i frustracji powoduje, że coraz częściej dochodzi do narastania konfliktów, a wobec przedłużającej się sytuacji pandemicznej i narastającego wciąż poczucia zagrożenia ludzie jednak poszukują nadzwyczajnych środków stabilizacji i odzyskania kontroli – następuje weryfikacja i rekonstrukcja celów, wielu zaczyna sięgać po pomoc i wsparcie, podejmuje próbę wykorzystania posiadanych zasobów dla uzyskania względnej normalizacji życia;
- gdy rozwija się ostra faza kryzysu, wraz z nią ujawniają się poważne dysfunkcje w zachowaniu i ewentualna utrata kontroli emocjonalnej, co można traktować jako doświadczenie konsekwencji niemożności poradzenia sobie z zaistniałą sytuacją (wobec braku nowych atrakcyjnych celów i gdy zasoby wygasają) zaczyna pojawiać się marazm i depresja, a często dochodzi również do psychosomatyzacji⁸.

⁶ L. Kapler, *Radzenie sobie z kryzysami życiowymi*, „Terapia, Uzależnienia i Współzależnienia” 2003 nr 1, s. 3.

⁷ Tamże.

⁸ W. Poleszak, J. Pyżalski, *Psychologiczna sytuacja dzieci i młodzieży w dobie epidemii* [w:] *Edukacja w czasach pandemii wirusa. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Wydawnictwo Edukacja, Warszawa 2020, s. 7–8.

Wskazane powyżej aspekty sytuacji kryzysowej dotyczą również dzieci i młodzieży. Jak podkreślają autorzy: „dzieci i młodzież doświadczają wielu emocji i problemów typowych dla sytuacji kryzysowej. Uczniowie mogą się zmierzyć z podobnymi problemami, jakie dotyczą każdego z nas”⁹. Jednak to, w jaki sposób i w jakim stopniu będą przeżywały kryzys związany z pandemią i koniecznością zdalnej edukacji, w znacznym stopniu zależy zarówno od ich potencjału, jak również – a może głównie – od tego, jakie uzyskają w swoim środowisku życia wsparcie w tym zakresie, ze strony rodziców oraz bliższego i dalszego środowiska społecznego, którego integralnym elementem są również nauczyciele. Jakkolwiek aktualnie – w trybie zdalnym – to jednak nie mniej ważni niż zwykle, a może w niektórych przypadkach nawet bardziej niż zwykle.

W szczególnej sytuacji znajdują dzieci i młodzież ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, do których należą te przewlekłe chore lub obciążone niepełnosprawnością, których stan pozwala na korzystanie z edukacji włączającej lub integracyjnej, ale również te, które nie posiadają orzeczeń i opinii z poradni psychologiczno-pedagogicznej, ale przeżywane przez nich sytuacje rodzinne, np. doświadczanie przemocy, zaniedbania, powodują, że winny być one objęte szczególną opieką edukacyjną. Uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych to ci, którzy mają różnorodne trudności w prawidłowym, zgodnym z profilem rozwojowym oraz adekwatnym do społecznych oczekiwań funkcjonowaniu (w roli dziecka, kolegi, ucznia). Oni wymagają najczęściej dodatkowych zajęć, dostosowanych metod i form pracy, wymagają szczególnej opieki emocjonalnej i adekwatnych do ich możliwości zabiegów wychowawczych. Tak jak wcześniej stawiane były pytania o możliwości osiągnięcia celów edukacyjnych w edukacji zdalnej w ogóle, tak teraz to pytanie wraca ze wzmożoną mocą. Wszak nauka, opieka i wychowanie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi są bardziej wymagające. Czy są możliwe w trybie zdalnym?

3. Edukacja w trybie zdalnym – refleksje i rozterki nauczycieli (w świetle wyników badań własnych)

Poszukując odpowiedzi na stawiane współcześnie przez wielu praktyków i teoretyków pytania o różne aspekty edukacji zdalnej, sformułowane również we wprowadzeniu do niniejszego opracowania, podjęto próbę przeprowadzenia badań wśród nauczycieli, którzy w ostatnim okresie borykają się z wieloma zadaniami, a często trudnościami związanymi z aktualną sytuacją. Prezentowane tu badania mają charakter pilotażowy i stanowią wstępną część szerszego projektu badawczego, realizowanego w losowo dobieranej grupie nauczycieli szkół podstawowych realizujących obecnie swoje zadania w trybie zdalnym. Przedmiotem badań uczyniono opinie wspomnianych nauczycieli na temat wy-

⁹ Tamże, s. 9.

branych aspektów edukacji zdalnej, zatem celem badań jest poznanie opinii nauczycieli na temat zagrożeń i ewentualnych korzyści płynących z nauczania w trybie zdalnym, największych trudności wynikających ze zdalnej edukacji zarówno dla nich samych, jak również dla ich uczniów i rodziców. Szczególną uwagę starano się zwrócić na możliwości zdalnej realizacji zadań wobec uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Główny problem badawczy zawiera się w pytaniu: *Jak badani nauczyciele oceniają edukację zdalną? Problemy szczegółowe zaś sformułowano następująco: Jakie zagrożenia i ewentualne korzyści dostrzegają w edukacji zdalnej? Jakże, zdaniem badanych, największe trudności związane z edukacją zdalną wynikają dla nauczycieli, uczniów i rodziców? Czy i w jaki sposób realizowana jest w trybie zdalnym pomoc psychologiczno-pedagogiczna uczniom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi? Czy i w jaki sposób odbywa się w trybie zdalnym współpraca nauczycieli z rodzicami?* Badania mają charakter eksploracyjny, toteż na tym etapie zaniechano formułowania hipotez.

Zastosowaną metodą jest sondaż diagnostyczny, a techniką – ankieta, którą z uwagi na aktualną sytuację pandemiczną skierowano drogą elektroniczną do kadry pedagogicznej losowo dobranych szkół na terenie całego kraju z wykorzystaniem techniki kuli śnieżnej. Tą drogą gromadzony jest materiał badawczy¹⁰, z którego na etapie badań pilotażowych, wyłoniono 10 ankiet. Uzyskane dotychczas wyniki dostarczyły interesującego materiału empirycznego, i – jakkolwiek nie pozwalają jeszcze na ich statystyczne opracowanie – to uznano, iż mogą one stanowić podstawę do wstępnych analiz jakościowych¹¹. Przemawia za tym między innymi szczególna ważność i aktualność podejmowanej problematyki. Prowadzone analizy mogą ponadto stać się inspiracją do wysunięcia określonych postulatów ważnych z perspektywy praktyki pedagogicznej.

A. Zagrożenia wynikające z edukacji zdalnej w opiniach nauczycieli

Nauczyciele wyrazili swoje opinie na temat największych zagrożeń wynikających z edukacji w trybie zdalnym, ale też dostrzeganych możliwych korzyści pojawiających się w związku z taką sytuacją. Jednak, co wydaje się dość oczy-

¹⁰ Badania ankietowe są częścią projektu badawczego autorki realizowanego wśród nauczycieli szkół podstawowych na temat „W trybie zdalnym...”. *Refleksje i rozterki pedagoga w czasie pandemii*. Drogą elektroniczną skierowano ponad 100 ankiet do losowo dobranych szkół podstawowych na terenie kraju (zakładana liczebność badanej próby oscyluje wokół 1000 osób); planowane zakończenie badań przewiduje się na koniec lutego 2021, a ich wyniki będą stanowiły podstawę do opracowania monografii.

¹¹ Przytaczane wypowiedzi nauczycieli oznaczone są liczbami przyporządkowanymi poszczególnym badanym.

wiste, zdecydowanie więcej jest zagrożeń, które dotyczą nie tylko nauki (zarówno realizacji obowiązku szkolnego, jak i samego uczenia się), ale także stanu zdrowia uczniów fizycznego i emocjonalnego.

Oto przykłady wypowiedzi wskazujące na najczęściej dostrzegane przez respondentów zagrożenia:

1) w zakresie nauki:

- *Istotnym zagrożeniem jest słabe opanowanie materiału (przy niedostosowanych podstawach programowych). Uczniowie nie wkładają tyle pracy w naukę, jak w formie stacjonarnej. Nagminne jest kopiowanie z sieci, odsyłanie byle jak wykonanych prac. W klasach młodszych rodzice podpowiadają, wykonują zadania za dzieci (2);*
- *Niesamodzielność pracy w domu – rozluźnienie uczniów wynikające z braku stałego rytmu dnia: ranne wstawanie, wyjście do szkoły itp. (5);*
- *Pośredniość edukacji, w ogóle kontaktów i powierzchowność (mniej aktywnych i zindywidualizowanych metod) przekazywanej wiedzy i umiejętności; skupienie na formie, mniej na treści oraz łatwa możliwość zrzucenia niepowodzeń i „nicnierobienia” na kłopoty z siecią (7);*
- *Trudność ze sprawdzeniem wiedzy. Testy i sprawdziany mogą nie odzwierciedlać rzeczywistego poziomu wiedzy (3); Brak, możliwości rzeczywistej kontroli nad pracą ucznia (1);*
- *Nie wszyscy uczniowie brali aktywny udział w lekcjach. Niektórzy wychodzili z założenia, że nie muszą odrabiać zadań domowych, bo czas pandemii to czas stresu, trudny czas dla nas wszystkich i po co jeszcze się dodatkowo stresować (4);*
- *Duża część uczniów „wypadła z nauczania” – nie ma z nimi kontaktu, nie pojawiają się na nauczaniu zdalnym, nie ma kontaktu z ich rodzicami – ma to miejsce szczególnie w szkołach średnich (9);*

2) w zakresie zdrowia:

- *Trudności emocjonalne uczniów z powodu izolacji (5); Uczniowie są zagubieni (1);*
- *Spędzanie zbyt dużo czasu przed ekranem, co może niekorzystnie wpływać na zdrowie, na wady postawy, problemy ze wzrokiem; brak wychowania fizycznego, co może powodować pogorszenie kondycji dzieci (5);*
- *Spędzanie zbyt długiego czasu przed ekranem może niekorzystnie wpływać na zdrowie, np. wady postawy, problemy ze wzrokiem, złe nawyki żywieniowe prowadzące do nadwagi (8);*

3) w tym dotyczące uzależnień:

- *Największe zagrożenie stanowi moim zdaniem „przyzwolenie” na korzystanie z komputera w sposób nieograniczony. Rodzice nie potrafią, bądź nie mają woli ograniczać dostępu uczniów do sieci. Niestety prowadzi to do uzależnienia (2);*

- *Młodzież i dzieci bez kontaktów w realu, uzależniają się od sprzętu, z którym i tak już się nie rozstają (6);*
- *Wzrasta możliwość wystąpienia uzależnienia od komputera (8).*

Respondenci, mówiąc o zagrożeniach związanych z edukacją zdalną, wyraźnie zwracali również uwagę na szczególną sytuację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, którzy w tradycyjnym, stacjonarnym trybie edukacji objęci są pomocą psychologiczno-pedagogiczną, często realizowaną w formie indywidualnej. Edukacja w trybie zdalnym stanowi poważne zagrożenie dla efektywności podejmowanych działań terapeutycznych, rewalidacyjnych, korekcyjnych. Respondenci wypowiadali się w tej kwestii następująco:

- *Dzieci objęte kształceniem specjalnym, zajęciami z pomocy psychologiczno-pedagogicznej mogą mieć regres zwiększenie problemów (5);*
- *Nierówność w dostępie do edukacji dotyczy też dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, czyli tych, które gdy nauka była prowadzona w sposób tradycyjny, miały dodatkowe wsparcie. Teraz takiego wsparcia jak wówczas miały, nie mają (3);*
- *Uczniowie ze specjalnymi potrzebami tracą ważne dla nich w edukacji poczucie bezpieczeństwa, poczucie przynależności do wspólnoty klasowej, relację z nauczycielem (9).*

Nauczyciele zwracali także uwagę na inne zagrożenia, między innymi takie, które dotyczą w zasadzie organizacji środowiska rodzinnego uczniów i funkcjonowania rodziny w trakcie edukacji zdalnej, mówiąc:

- *W wielu domach oczywiście komputery są, ale różne wiekowo i mniej lub bardziej wydolne. Czasami komputer jest jeden, a dzieci w domu dwójka, trójka, czwórka, a do tego są jeszcze rodzice, więc trzeba podzielić się nim z wszystkimi domownikami (5).*

Jak wynika z prezentowanych powyżej opinii nauczycieli, wszyscy oni dostrzegają i trafnie wskazują powszechnie obserwowane zagrożenia wynikające z konieczności edukacji zdalnej. Warto podkreślić, że w swoich opiniach nie ograniczają się tylko do kwestii związanych z samym uczeniem/uczeniem się, ale postrzegają zagadnienie w sposób całościowy – nie tylko ucznia traktując holistycznie, ale również uwzględniają cały system rodzinny, do którego ich uczeń należy. Można z tego faktu wnioskować zarówno o ich wysokim poziomie kompetencji, ale też o podmiotowym traktowaniu ucznia oraz dużej pedagogicznej perspektywie postrzegania jego sytuacji.

B. Korzyści wynikające z edukacji zdalnej, jakie dostrzegają nauczyciele

Jak wspomniano wcześniej, ankietowani nauczyciele zostali poproszeni również o wyrażenie opinii na temat ewentualnych korzyści, jakie mogą wynikać

z edukacji w trybie zdalnym. Niektórzy z respondentów w zasadzie ich nie dostrzegają, mówiąc:

- *Żadnych korzyści nie widzę, może bezpieczeństwo rodzin uczniów, mniejszy kontakt z wirusem (6);*
- *Prócz tego, że nauczyciele podnieśli swoje cyfrowe kompetencje – żadnych (1);*
- *Nie widzę wiele korzyści (2).*

Ci z respondentów, którzy potrafili dostrzec jakieś pozytywne aspekty wynikające z edukacji w trybie zdalnym, najczęściej zwracali uwagę na korzyści płynące dla uczniów, ale również zauważali to, że mogą one dotyczyć ich samych. Wypowiadali się następująco:

1) o korzyściach dla uczniów:

- *Pozytywne jest to, że dzieci przebywają z rodzicami i mogą liczyć na ich wsparcie. Mają mniej zajęć dodatkowych, są mniej obciążone pracą (3);*
- *Uczniowie uczą się komunikacji poza Facebookiem (9);*
- *To możliwość uczenia się organizacji czasu pracy poza miejscem pracy, co jest ważne dla młodzieży (7);*
- *Wzrasta samodzielność uczniów w procesie uczenia się. Uczniowie zaczynają traktować naukę odpowiedzialnie, bez tego zdalne nauczanie nie ma sensu (8);*
- *Dzieci, które były w szkole prześladowane, narażone na szykany, nie doświadczają teraz takich sytuacji (8).*

2) o korzyściach dla samych nauczycieli:

- *Wymuszenie (motywacja zewnętrzna) nabywania nowych umiejętności: zdecydowanie spora grupa nauczycieli różnych przedmiotów i etapów edukacyjnych MUSIAŁA nauczyć się korzystać z multimediiów i zasobów internetowych, stosować metody pracy zdalnej (7);*
- *Oszczędność czasu, nie trzeba dojeżdżać do szkoły, można odbywać zajęcia z miejsca zamieszkania (8);*
- *Nauczyciele zauważyli, że można prowadzić nauczanie hybrydowe, np. jeśli uczeń jest na zwolnieniu, można by umożliwić mu uczestnictwo na zajęciach, przekazując obraz i głos z klasy (kamera) (9);*
- *Bardzo często środowisko nauczycielskie wzajemnie dzieli się cennymi radami. Pojawiły się webinary i materiały udostępniane przez wydawnictwa (8);*
- *Zaangażowanie rodziców w proces edukacji – w końcu zobaczyli, ile wymaga prowadzenie dziecka przez edukację (8);*
- *Wychowawcy mogą teraz spokojnie porozmawiać w sposób, w jaki nie było łatwo wcześniej w codziennym zamieszaniu (9).*

Trzeba podkreślić, że i tym razem znaleźli się wśród respondentów nauczyciele, którzy samoistnie zwracali uwagę na korzyści, jakie dostrzegają w zakresie pracy z dzieckiem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (choć w zadawanym pytaniu nie dookreślono tej grupy uczniów). Nauczyciele ci wskazywali, że:

- *Nauczyciel może udzielać rodzicom wskazówek do pracy w domu, czego zwykle nie ma okazji czynić (6);*

- *Nauczyciele wspomagający udzielający wsparcia uczniom niepełnosprawnym w formie stacjonarnej, uważają, że zdalna forma zajęć stwarza im okazję do osiągania lepszych wyników w pracy (2);*
- *Spotkałam się jednak z pozytywnymi opiniami dotyczącymi sytuacji nauki online. Nauczyciel logopeda może przekazywać uwagi np. dotyczące ustawienia języka jednocześnie dziecku, jak i towarzyszącemu mu (w klasach pierwszych) rodzicowi, z którym na zajęciach w szkole nie ma bezpośredniego kontaktu (2);*
- *To dobre rozwiązanie szczególnie dla osób niepełnosprawnych, na wózkach (9);*
- *Mam możliwość zaproszenia ucznia na rozmowę indywidualną, wtedy często uczniowie otwierają się przed nauczycielem, czego nie było w klasie. Mówią o swoich problemach (8).*

C. Opinie dotyczące największych trudności w edukacji zdalnej

Praca nauczyciela wymaga od niego pokonywania różnego rodzaju trudności, ujawniających się w zwyczajnych znanych dotąd wszystkim warunkach. Łatwo sobie wyobrazić, że w kryzysie dotychczasowe trudności mogą zostać spotęgowane z powodu niedostatecznych zasobów niezbędnych do zdalnego realizowania obowiązków wobec uczniów. Tym bardziej, jeśli wziąć pod uwagę fakt, że nauczyciel przecież również funkcjonuje w stanie napięcia emocjonalnego powodowanego między innymi poczuciem braku bezpieczeństwa wynikającego z realnego zagrożenia pandemicznego. Co prawda edukacja zdalna znacznie zmniejsza, jak dowodzą eksperci, ryzyko transmisji zakażenia, to jednak nie likwiduje go całkowicie. A ponadto nauczyciel niepokoi się nie tylko o siebie i swoich bliskich, ale także o swoich uczniów i ich rodziny. Jakkolwiek więc edukacja zdalna stanowi pożądaną formę ograniczenia zasięgu pandemii, to jednak nie jest to rozwiązanie bezproblemowe i może stać się sama w sobie źródłem trudności, jakie muszą pokonać wszyscy jej bezpośredni i pośredni uczestnicy. O percepcję tych trudności zapytano badanych nauczycieli. Okazało się, że dostrzegają oni sporo problemów, jakie muszą pokonać w aktualnej rzeczywistości i oni sami, ale też ich uczniowie oraz rodzice (rodziny) ich uczniów. Opinie respondentów dotyczące trudności wynikających z edukacji zdalnej, z jakimi muszą się zmierzyć nauczyciele, uczniowie i rodzice, są następujące:

1. Trudności najczęściej napotymane przez nauczycieli dotyczą między innymi braku ich odpowiedniego przygotowania do realizacji wymogów edukacji zdalnej, a także odczuwany przez nich brak wsparcia ze strony władz oświatowych i organów samorządowych. Badani podkreślali, że:

- *Nauczyciele zostali rzucony na głęboką wodę w kwestiach technologii i techniki (7);*

- *Brak przygotowania do prowadzenia lekcji online, nieumiejętność korzystania z narzędzi nauczania online (2); brak szkoleń z Teams, brak znajomości wszystkich możliwości platformy (5);*
- *Nie są przygotowani ani programowo, informatycznie, ani sprzętowo w wielu wypadkach. Średnia wieku nauczycieli nie pozwala u nas na biegłe operowanie pracą na platformie Ms Teams (6);*
- *Bardzo często na początku pandemii nauczyciele samodzielnie musieli radzić sobie z aplikacjami do zdalnej nauki. Nie było wcześniej takich szkoleń. Wiedza była niewielka (8);*
- *Konieczność samodzielnego wyszukiwania i opanowywania nowych narzędzi, doszkalania się, przygotowania materiałów nowego typu oraz brak systemowego wsparcia (9);*
- *Braki sprzętowe oraz słabe łącza internetowe (2), (3), (4), (5);*
- *Nieprzygotowana platforma/baza (np. e-podręczniki), która wspierałaby nauczycieli (2).*

W opiniach wyrażanych przez nauczycieli wybrzmiewają również trudności związane z realizacją nauczania, w tym także postawą uczniów i nastawieniem rodziców, na co wskazują następujące przykładowe wypowiedzi:

- *Nauczyciele zmuszeni są do wielokrotnego powtarzania tych samych informacji, tłumaczenia tych samych treści. Praca online nie jest pracą z całą klasą, jest pracą z każdym zainteresowanym oddzielnie (1);*
- *Nauczyciele nie mają pełnych możliwości weryfikacji przyswojonego materiału (2);*
- *Trudność w sprawdzaniu prac i przeprowadzaniu sprawdzianów – uczniowie mogą ściągać i oszukiwać, np. że nie mają dźwięku (3);*
- *Niesamodzielnosć uczniów (podpowiedzi rodziny) oraz mała aktywność uczniów starszych klas (5);*
- *W trakcie lekcji uczniowie mogą zajmować się czymś innym, np. wykorzystują różne komunikatory (9);*
- *Nauczyciel nie może zweryfikować, ile jest wkładu ze strony ucznia, a ile pracy wykonał rodzic (8);*
- *Brak współpracy ze strony rodziców (4);*
- *Nauczyciele negatywnie oceniani są przez niektórych rodziców (dostają pieniądze, siedzą w domach, a to rodzice muszą uczyć swoje dzieci) (9).*

2. Według nauczycieli trudności najczęściej napotykanne przez uczniów związane z edukacją zdalną, dotyczą między innymi braku odpowiednich umiejętności technicznych oraz niedostatecznych warunków w zakresie bazy sprzętowej. Jednak, co szczególnie ważne, nauczyciele wskazywali również problemy związane z samą realizacją obowiązku szkolnego w trybie zdalnym (uczeniem się), a także takie, które są powodowane konsekwencjami ich funkcjonowania w sytuacji kryzysu, gdyż, na co zwrócono uwagę już wcześniej, dzieci i młodzież również bardzo dotkliwie odczuwają konsekwencje kryzysu. Nauczyciele wy-

mieniali między innymi następujące trudności uczniów w zakresie posiadanych przez nich umiejętności technicznych oraz niedostatków w zakresie sprzętowym:

- *Nie potrafią w dostatecznym stopniu posługiwać się komputerem, szczególnie ci młodszy uczniowie; nie potrafią zapisywać zadań i wysyłać maili (4);*
- *Wielu uczniów ma słabe umiejętności w obsłudze komputera/classroom (2);*
- *Nie mają komputerów lub dostępu do internetu (4); duże są braki sprzętowe, zwłaszcza w rodzinach wielodzietnych; słaby sygnał sieci (2), (3), (5).*

Wypowiadając się na temat trudności uczniów w zakresie uczenia się w trybie zdalnym, nauczyciele wskazywali między innymi na:

- *Brak umiejętności samodzielnego uczenia się i nieprzystosowanie do pracy zdalnej – zwłaszcza u młodszych uczniów (7);*
- *Młodzi uczniowie nie radzą sobie w obsłudze platformy bez pomocy rodziców, którzy w czasie lekcji są w pracy (6);*
- *Uczniowie mają kłopoty z koncentracją (1) i „duże rozpraszacze” uwagi (5);*
- *Trudności w samoorganizacji (7).*

Warto podkreślić również, że nauczyciele dostrzegają wiele innych kwestii, które wynikają bezpośrednio z faktu izolacji dzieci i młodzieży od rówieśników, a także – zwłaszcza w przypadku młodszych uczniów – od nauczycieli. Wskazują między innymi na:

- *Trudności emocjonalne z powodu izolacji (4);*
- *Brak bezpośredniego kontaktu z wychowawcą, ulubionym nauczycielem (7);*
- *Tęsknią za przyjaciółmi, spotkaniami, zajęciami dodatkowymi (6);*
- *Stany niedostatecznej aktywności, doświadczanie stresu, apatii powodują, że dzieci mają depresję dziecięcą (6).*

3. Według nauczycieli trudności najczęściej napotymane przez rodziców uczniów w systemie edukacji zdalnej są związane nie tylko z niedostatkiem umiejętności informatycznych rodziców czy też brakami sprzętowymi, ale dotyczą przede wszystkim organizacji warunków nauki dziecka w domu oraz udzielania mu pomocy i wsparcia. Nauczyciele najczęściej wskazują w tym zakresie między innymi na następujące trudności:

- *Opieka nad uczniem młodszym. Przejęcie roli nauczyciela – tłumaczenie i nadzór nad pracą ucznia (1);*
- *Przejęcie funkcji nauczyciela – w tłumaczeniu materiału, kontrolowaniu wykonania zadań (2);*
- *Młodszym dzieciom trzeba pomóc w zorganizowaniu pracy, dopilnować, kontrolować (3);*
- *Jeśli jest kilkoro dzieci w domu, konieczność zapewnienia każdemu warunków do nauki w domu, jednocześnie zdalna praca rodzica (5);*
- *Nie mają czasu, aby pomóc dzieciom w trakcie zdalnego nauczania, ponieważ wykonują zdalną pracę lub mają inne zajęcia, jak praca czy opieka nad młodszymi dziećmi (7).*

D. Realizacja pomocy psychologiczno-pedagogicznej wobec uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w trybie edukacji zdalnej w opiniach nauczycieli

Niestety, nie wszystkie zadania możliwe są do realizacji w trybie zdalnym, a część przynajmniej mocno się ogranicza. Jeśli jednak chodzi o udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej uczniom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, to według ankietowanych nauczycieli są one przynajmniej częściowo realizowane. Badani wyrażali się w tej kwestii następująco:

- *Zajęcia z zakresu pomocy psychologiczno-pedagogicznej odbywają się online, jeśli to możliwe, np. korekcyjno-kompensacyjne, logopedyczne. Terapeuci starają się realizować zadania. Uczniowie klas młodszych, którzy objęci są zajęciami korekcyjno-kompensacyjnymi otrzymali również pakiety z kartami pracy i innymi materiałami w formie papierowej (2);*
- *Dla uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych przygotowuję ćwiczenia różnego typu i razem rozwiązujemy je na platformie (4);*
- *Odbywają się zajęcia z pomocy psychologiczno-pedagogicznej (na przykład dydaktyczne, korekcyjno-kompensacyjne, rewalidacyjne itp.) z wykorzystaniem platformy MsTeams. Niektóre zajęcia indywidualne odbywają się w szkole (5).*

Nauczyciele podkreślając, że nie wszystko można zrealizować zdalnie, stwierdzali również, że:

- *Nie każdą pomoc psychologiczno-pedagogiczną można realizować zdalnie. Część wymagań jest po prostu pomijana. Nic nie zastąpi dziecku ze specjalnymi potrzebami prawdziwego terapeuty, spotkań, zajęć z PPP, nawet najlepiej zorganizowana praca zdalna (6);*
- *Zajęcia grupowe prowadzone są na MsTeams, a zajęcia indywidualne prowadzone na terenie szkoły lub też na platformie, to jest decyzja rodziców (9);*
- *Zadania są realizowane poprzez dyżury pedagogów, psychologa – kontakt telefoniczny, emailowy, na platformie MsTeams (8);*
- *Odbywają się porady, konsultacje, rozmowy dla uczniów i rodziców, zamieszczanie informacji na stronie internetowej szkoły i w e-dzienniku (9);*
- *Niektóre zajęcia są zawieszane na czas nauki zdalnej, np. zajęcia terapii SI wymagałyby dezynfekcji sprzętów i sali po każdym dziecku, prania części sprzętów (8).*

Jak wynika z opinii nauczycieli, sytuacjach uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi jest zróżnicowana, a w szkołach podejmowane są różne decyzje, co z pewnością jest uzależnione wieloma czynnikami, związanymi zarówno z potencjałem dziecka, jak też z zasobami szkolnymi i rodzinnymi. Z pewnością jednak nauczyciele starają się realizować wszystko to, co jest w trybie zdalnym możliwe.

4. Podsumowanie

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania i prowadzone w niniejszym opracowaniu analizy, należy wyraźnie podkreślić, że w sytuacji, której przecież nikt nie wybierał, to jednak wszyscy muszą jej sprostać. I chociaż działanie w warunkach kryzysu powodowanego przeżywaną aktualnie przez cały niemal świat pandemią jest bardzo trudne, to jednak nauczyciele i ich uczniowie, w tym również uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, a także rodzice tych uczniów, dzień po dniu zasiadają przed monitorami komputerów, laptopów, sięgają do swoich tabletów i telefonów komórkowych i realizują swoje codzienne zadania edukacyjne, opiekuńcze i wychowawcze – w trybie zdalnym, i tak będzie dopóty, dopóki jest to konieczne. Rodzą się również inne pytania, także o to, co można naprawdę zrobić, aby edukacja zdalna była rzeczywiście efektywna, a także o to, jak zmieni się jej oblicze, gdy już pandemia ustanie. Badani nauczyciele mają również i w tym zakresie swoje przemyślenia i opinie, których jednak z uwagi na ograniczone ramy opracowania nie sposób tutaj omówić. Jednak warto je poznać, aby móc optymalizować nasze życie, pomimo kryzysu.

Bibliografia

- Bilicki T., *Jak pracować z uczniem w kryzysie w czasie pandemii COVID-19* (w:) *Edukacja w czasach pandemii wirusa. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020.
- Dobre i słabe strony zdalnej nauki*, Raport z badania ankietowego na temat zdalnej edukacji przeprowadzonego w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych na terenie miasta Konina, 2020, Opracowanie: Zespół Szkoła Naszych Marzeń, Konin, źródło: http://www.konin.pl/files/dokumenty/szkola_naszych_marzen/zdalna_edukacja_wyniki_raport.pdf, [dostęp: 10.10.2020].
- Kapler L.A., *Radzenie sobie z kryzysami życiowymi*, „Terapia, Uzależnienia i Współuzależnienia” 2003, nr 1.
- PAP, *WHO ogłasza pandemię COVID-19*, „Puls Medycyny” 2020, nr 15; źródło: <https://pulsmedycyny.pl/who-grozba-pandemii-koronawirusa-jest-realna-984550>, [dostęp: 10.09.2020].
- Poleszak W., Pyżalski J., *Psychologiczna sytuacja dzieci i młodzieży w dobie epidemii* (w:) *Edukacja w czasach pandemii wirusa. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020.
- Pyżalski J., *Co jest obecnie ważne, a co mniej w działaniach szkół i nauczycieli?* (w:) *Edukacja w czasach pandemii wirusa. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020.
- Pyżalski J. (red.) *Edukacja w czasach pandemii wirusa. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020.
- Reber A.S., *Słownik Psychologii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2000.
- Witkowski J., *Organizacja zdalnego nauczania* (w:) *Edukacja w czasach pandemii wirusa. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020.